

Week 40 - Eerste ambachtsschool in Amsterdam - 1861

Het opheffen van alle gilden in 1798 was één ding, maar het continueren van de diverse opleidingen tot ambachtsman binnen het gildesysteem zouden daarmee óók wegvallen. Daarom bleef dat systeem, in feite de voorloper van het leerlingenstelsel, voorlopig bestaan tot er iets nieuws bedacht was. Maar met het wegvallen van het gilde-toezicht op de bazen ontstonden vaak ongewenste effecten als uitbuiting en bewust beperkte opleiding om de leerling als werknemer aan het bedrijf te binden. Dat sukkelde enkele decennia door tot er initiatieven vanuit de bouwbranche ontwikkeld werden om tot een behoorlijk stelsel te komen. Eén van die initiatieven ging richting schoolse opleiding, buiten de bedrijven om.

De Onderwijswet van 1857 had een doorbraak kunnen zijn maar, daarin werd voorbij gegaan aan vakonderwijs. Als voorgezet onderwijs na de lagere school waren alleen vormen als HBS en ULO bedacht. Voor het overig onderwijs stond alleen een 2-jarige vorm van de HBS ter beschikking, maar behalve tekenen leidde geen enkel vak op voor praktische beroepen. Die tweejarige schoolvorm - overigens alleen in steden boven de 10.000 inwoners

- werd dan ook algemeen genegeerd en stierf een roemloze dood. Gemiste kans zou je kunnen zeggen!

De praktische opleidingen werden door het particulier initiatief ingevuld. Er kwamen, behalve huishoudscholen, veel vakscholen of industriescholen voor meisjes en ambachtsscholen voor jongens. Soms op confessionele grondslag, soms op maatschappelijke. Het hieronder besproken initiatief was zeker niet het enige op dat gebied, maar wel het eerste.

Maatschappij van den Werkenden Stand

In 1853 was op initiatief van Evert Hendrik Hartman de Maatschappij tot verbetering van den werkenden stand opgericht, waarin een groot aantal werkbazen op het gebied van de bouwvakken deelnam. Een werkbaas kon een werkgever zijn, maar ook een 'gepatenteerde' werkman, iets dat we vandaag ZZP-er zouden noemen. Eind 1854 had de Maatschappij al 200 leden. In de beginjaren hield

Boven: Initiatiefnemer van de ambachtsschool architect Johannes H. Leliman

Links: Het gebouw van de Maatschappij voor de werkende stand O.Z Voorburgwal 3

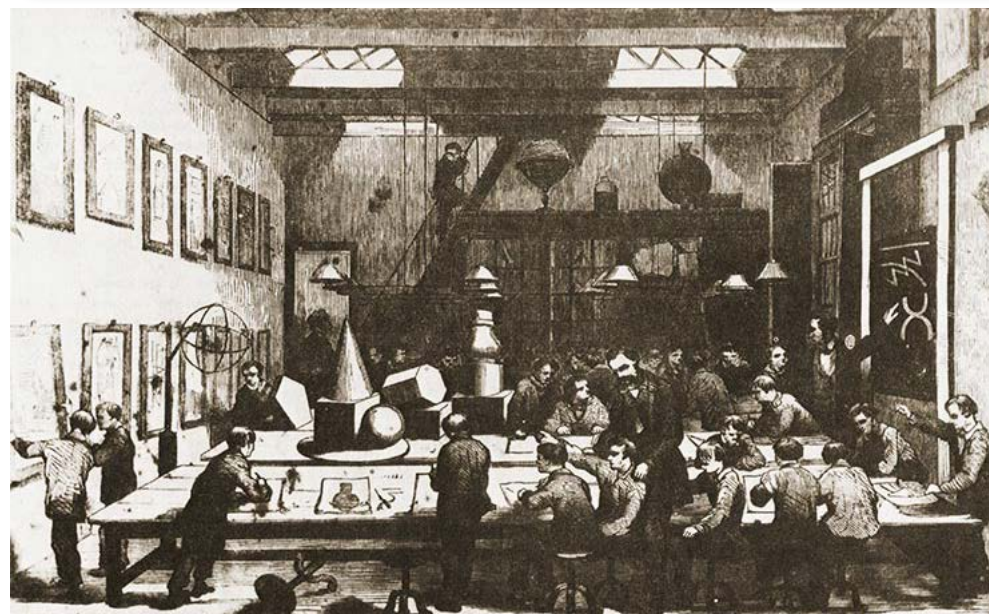
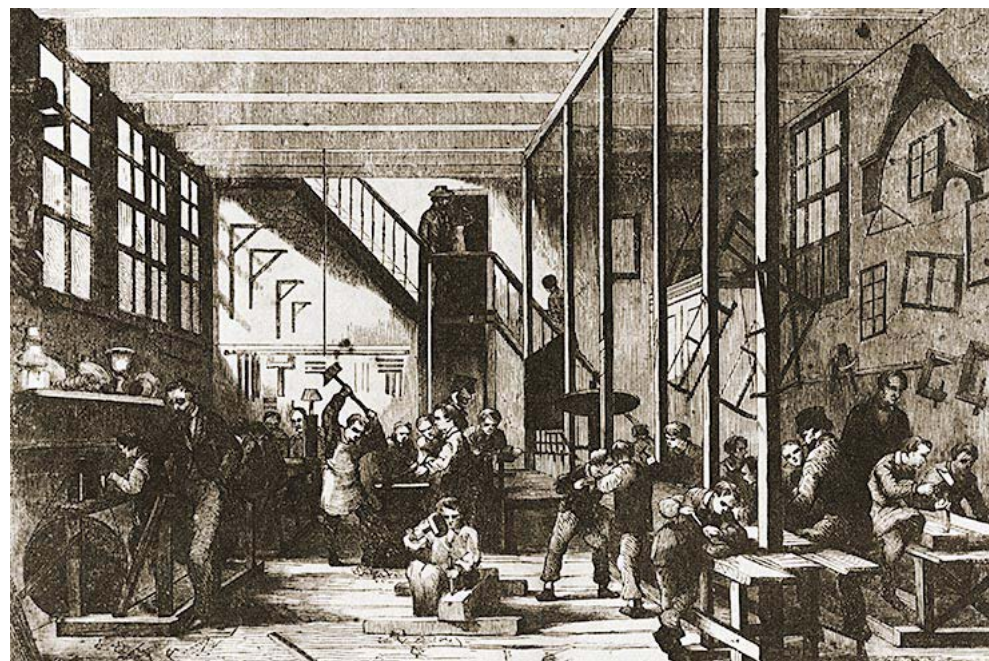

de Maatschappij zich bezig met werkverschaffingsprojecten, maar in 1857 werd in de statuten de mogelijkheid van scholing opgenomen. Men dacht in eerste instantie aan de mogelijkheid om leerlingen een der bouwvakken bij te brengen in de werkplaats van een aangesloten werkbaas. Aangevoerd door architect Johannes Hermanus Leliman poogde een deel der leden te komen tot een ambachtsschool met zowel dag- als avondopleidingen. Leliman was aangesloten bij de Maatschappij ter bevordering der bouwkunst

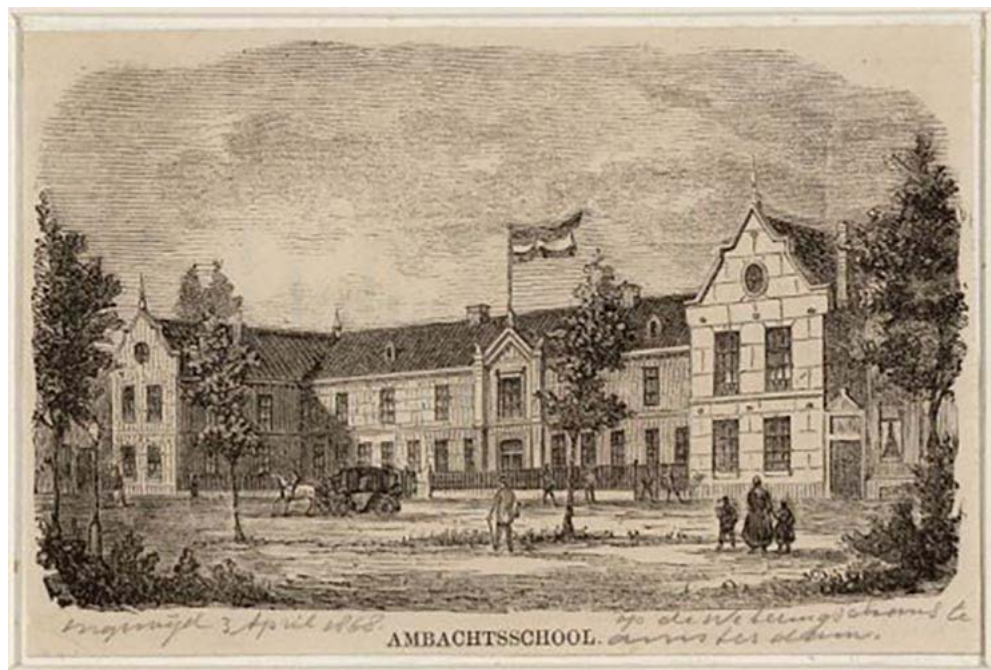
en was lid van de kunstenaarsvereniging Arti et Amicitiae. Hij had zijn opleiding in Frankrijk genoten en had ook verder veel buitenlandse contacten. Daardoor had hij veel invloed op het Amsterdamse bouwwereldje en goed contact met de directeur van Gemeentewerken Jacob Verheij. De laatste zou nog een rol spelen bij de oprichting van de ambachtsschool op 30 juni 1860. Vergeefs werd er

Boven: Het eerste eigen gebouw voor de ambachtsschool stond in de Gravenstraat.

Rechts: In de Gravenstraat kon eindelijk een smidse ingericht worden, maar de ruimte moest die met andere richtingen delen. Daaronder de tekenzaal op de bovenste verdieping, met lichtkoepels voor het broodnodige licht.

een beroep gedaan op de overheden om aan subsidie te komen. Ook een nijverheidstentoonstelling, waar producten verkocht werden ter financiering van het project, bracht onvoldoende op. Ten einde raad startte op 15 januari 1861 de eerste ambachtsschool in het clublokaal op de bovenverdieping van het gebouw van de Maatschappij, Oudezijds Voorburgwal 3. Voor de 50 leerlingen in dit eerste jaar was dat een verre van ideale locatie. Het gebruikte lesmateriaal, tenminste de grote stukken als tekentafels, werd na elke les naar beneden gesjouwd en in een schuit in de gracht opgeborgen. De meeste belangstelling bestond voor het timmeren en smeden. Niet toevallig waren dat ook de beroepen waarin het beste verdiend werd. Het beroep van timmerman was daarom zo populair, omdat de timmerman vanouds de hoofdaannemer bij een bouwproject was. Het aanbod was echter veel breder; van bankwerker, stukadoor, loodgieter, stempel-

maker, horlogemaker tot schrijnwerker en beeldhouwer. Pas in 1871 zou het aantal richtingen slinken tot vier. Zonder overheidssubsidie bezorgden de financiën de leiding steeds hoofdpijn. De school dreef op donaties van sympathisanten. De opbrengsten uit werkverschaffingsprojecten van de Maatschappij verdwenen vaak in de kas van de school. In 1863 kreeg de school eindelijk een subsidie van de gemeente Amsterdam: f 3000,-. In datzelfde jaar kreeg de school de beschikking over de leegstaande armenschool in de Gravenstraat. Naar ontwerp van Leliman werd de hele voorgevel vervangen om ruimer daglicht binnen te krijgen.

Boven: De Weteringschans in 1891 met de in 1877 verbouwde ambachtsschool.
Links: Feestelijke opening van de ambachtsschool in 1868.

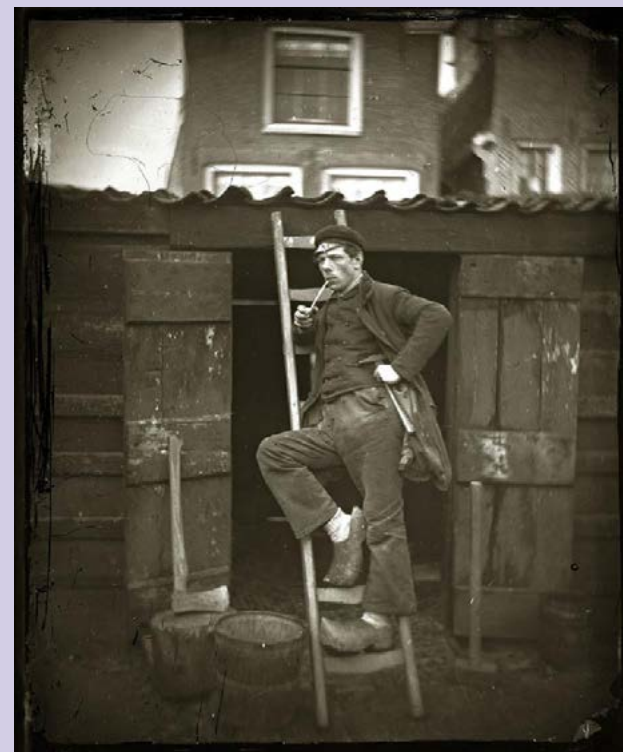

Jacob Olie Jbzn. (1834-1905)

Nadat twee tekenleraren in de eerste maanden 'gillend' weggelopen waren kwam Olie als derde leraar bij de school. Olie was opgeleid tot timmerman toen hij bij architect/aannemer H. Hana in dienst kwam. Behalve dat hij door meester-timmerman 'baas Lotz' de fijne kneepjes van het vak bijgebracht kreeg, werd hier ook zijn tekentalent ontdekt en bevorderd. Het hielp dat Olie zeer leergierig was en hij werd opgenomen op de privé-ambachtschool van Hana. Als zestienjarige werd Olie al lid van de Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst en kwam zo in het artistieke milieu van de architecten- en kunstwereld terecht. Samen met zijn vriend en kunstschilder Johan Adolph Rust behaalde Olie als een der eersten in Nederland zijn middelbare akte tekenen. Olie was een duizendpoot en verrichtte wonderen voor de school door al of niet met zijn leerlingen schoolmeubilair, lesmateriaal, inrichtingen, ontwerpen voor diploma's en oorkonden te maken. De hele school ademde de invloed van Olie en dat alleen ten goede.

We kennen Olie ook als fotograaf van zijn geboortestad. Het is daarbij opvallend dat de productieve perioden vóór en ná zijn directeurschap liggen. Hij experimenteerde met zijn zelfgebouwde camera van ongeveer 1860 tot 1864.

Toen hij de school in 1890 verliet kende hij een tweede productieve periode tot zijn overlijden in 1905.

Daar kon eindelijk een serieuze smederij ingericht worden. De ruimere behuizing kwam als geroepen want het aantal leerlingen was opgelopen tot ongeveer 100. De slechte ventilatie in het eeuwenoude pand en het gebrek aan daglicht waren echter problematisch, zodat de directie bleef uitkijken naar een betere behuizing.

Het initiatief voor een ambachtsschool trok in binnen- en buitenland de aandacht. Er werden artikelen gepubliceerd over het schoolstelsel, ook in buitenlandse tijdschriften, en dat leidde tot studiebezoeken aan de school. Tekeningen en andere werkstukken van leerlingen werden in Parijs, Philadelphia, Wenen, Londen en zelfs in Japan tentoongesteld en koning Willem III toonde interesse. Dat leidde op 13 april 1866 tot een bezoek aan de school. De directie en de Maatschappij wisten dat ze op de goede weg waren.

In 1867 achtte de directie de tijd rijp om eindelijk een behoorlijke school neer te zetten. Gesteund door giften en leningen werd op de Weteringschans voor f 40.000,- de voormalige sterkwater-, terpentijn-, en vermiljoenstokerij en zwavelraffinaderij *De Rijzende Zon* gekocht en het lopende huurcontract voor de stad grond overgenomen. Na de huurperiode kocht de school de grond van de stad voor iets minder dan f 10.000,-. Het perceel lag op de hoek met de Nieuwe Vijzelstraat, het verlengde van de Vijzelgracht. Het gebouw werd totaal gestript en daarna volgens een plan van architect Gerlof Bartholomeus Salm verbouwd tot een heus schoolgebouw van twee verdiepingen. Op 3 april 1868 opende de school de deuren als 'Afdeling Ambachtsschool voor de Arbeidende klasse'. Directeur werd tekenleraar Jacob Olie Jbzn., die bijna vanaf het eerste begin aan de school verbonden was. Naast het directeurschap bleef Olie gewoon les geven. Het nieuwe gebouw beschikte over een timmerwinkel met zeven schaafbanken, een lint- en cirkelzaag en kisten met de be-

nodigde gereedschappen. Daarnaast een volwaardige 'smidse' met daarbij een draaiwerkplaats. Een groot deel van deze nieuwe uitrusting was een geschenk van koning Willem III tijdens zijn bezoek in 1866 en was noodgedwongen tot nu toe in opslag gebleven. Verder was er een bouwkunde-tekenzaal met acht dubbele tekentafels, een

Boven: De Tweede Ambachtsschool van de Maatschappij voor de werkende stand in de Westerstraat, in het gebouw van een opgedoekte burgerdagschool.

boetseerkamer met enkele boetseertafels en een tekenzaal voor het tekenen 'naar de natuur'. Het was een waar genoegen voor leerlingen en leraren om in het ruime en lichte gebouw te werken. De school was ingericht voor een maximumaantal van 150 leerlingen en dat bleek voor een lange tijd voldoende capaciteit. In 1877 moesten er voor 't eerst leerlingen geweigerd worden, omdat de school ze niet kon bergen, maar na 1883 gebeurde dat niet meer. In 1877 was een ingrijpende verbouwing gestart. De ruime voortuin vóór de school werd volgebouwd, wat een vloeroppervlak van ongeveer 700 m² opleverde en de capaciteit behoorlijk vergroete. De grotere capaciteit kwam ook door het ontstaan van meer soortgelijke scholen in Amsterdam, niet te vergeten de *Tweede Ambachtsschool* die de Maatschappij inrichtte in een schoolgebouw in de Westerstraat. Dat was een zieltogende burgerschool van de tweejarige soort waar eerder sprake van was en die absoluut niet aansloeg.

De ambachtsschool werd een schooltype dat over heel Nederland verspreid raakte. Er waren twee-, drie- en vierjarige opleidingen. Ook was het mogelijk om een vierjarige opleiding al na drie jaar te verlaten met een daarbij passend getuigschrift. De ambachtsschool verzorgde op den duur opleidingen tot smid, timmerman, meubelmaker, huisschilder, bankwerker, instrumentmaker en elektriciën. Ook waren er cursussen koper-, lood- en zinkbewerken, elektriciteitsleer en auto-, motor- en rijwielhersteller. De scholen kozen de opleidingen zodanig dat die aansloten bij de behoefte van de toekomstige arbeiders en werkgevers. In 1952 veranderde de naam van de ambachtsschool in Lagere Technische School (LTS). De Mammoetwet van 1968 maakte een eind aan het schooltype.

In 1891 kregen beide scholen rijkssubsidie, wat de positie verbeterde.

Rechts: De Weteringschans vandaag met herbouwde en verbouwde woonwinkels.

Dat is ook het jaar dat directeur Olie definitief afscheid nam van zijn troetelkind, om zich verder aan de kunsten te wijden. In 1918 maakte de ambachtsschool op de Weteringschans plaats voor de eerste grafische school in Amsterdam. Om die te faciliteren werd in 1920 opnieuw verbouwd, waardoor de grafische school een afdeling machinezetten (Linotype) kon inrichten.

In 1934 werd het schoolgebouw afgebroken om er een warenhuis van Winter & Co te bouwen. Het heette een verbouwing te zijn maar er bleef niet veel meer over dan fundamenteën en wat constructieelementen. De verantwoordelijk architect was Johannes Duiker. Sinds die tijd is er nog tweemaal verbouwd tot het futuristische geheel dat er nu staat. Al die tijd bleef het een woonwinkels, maar onder verschillende firma's, o.a. *Huis en Haard*. Ergens in de krochten moeten nog bouwelementen van zowel zwavelraffinaderij als ambachtsschool verborgen zitten.

Aflevering 40 werd samengesteld uit materiaal van Kees Huijser, Ria Scharn, B.J. Reedijk (OA), architect L. Göbel en Harry Verhoeven.

